

II. ДИЗАЙН

УДК 712.254 (477.87)

ЧОРНАК-ЩОКА В. В.,

викладач

*Закарпатського художнього інституту,
м. Ужгород, Україна*

ВІДНОВЛЕННЯ СКВЕРУ БОЖОЇ МАТЕРІ В УЖГОРОДІ

Чорнак-Щока В. В. Відновлення скверу Божої матері в Ужгороді. Стаття знайомить із одним з малодосліджених історично сформованих куточків Ужгорода – садом на Капітульній – найдавнішій вулиці міста. Закладений під час будівництва єзуїтської колегії у 1640 році, згодом сад став власністю Мукачівської греко-католицької єпархії. І тільки у 1948 році перейшов у власність Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти. На жаль, статуя Богородиці, що прикрашала сад, не збереглася, але факт її існування засвідчують фотознімки і збережений до наших днів п'єдестал, на якому вона була встановлена.

Ключеві слова: сад, вулиця Капітульна, статуя Богородиці, єпархія, єзуїтська колегія, василіани, монастир.

Чорнак-Щока В. В. Восстановление сквера Божьей матери в Ужгороде. Статья знакомит с одним из малодосследованных исторически сложившихся уголков Ужгорода – садом на Капитульной. Заложенный при строительстве иезуитской коллегии в 1640 году, впоследствии сад стал собственностью Мукачевской греко-католической епархии. И только в 1948 году перешел в собственность Закарпатского института последипломного педагогического образования. К сожалению, статуя Богородицы, что украшала сад, не сохранилась, но факт ее существования подтверждают фотоснимки и сохранившийся до наших дней пьедестал, на котором она была установлена.

Ключевые слова: сад, улица Капитульная, статуя Богородицы, епархия, иезуитская колегия, василианы, монастырь.

Chornak-Schoka V. V. Renewal of the public garden of the Mother of God in Uzhhorod. The article acquaints with one of the scantily explored historically-formed corners of Uzhhorod – a garden at the oldest Kapitulnia street of the town. Stopped up during building of jesuital collegium in 1640, afterwards a garden became the property of the Mukachevo greek-catholic eparchy. And only in 1948 it passed to property of Transcarpathian institute of postgraduate pedagogical education. The statue of the Virgin Mary decorated a garden. It wasn't saved unfortunately, but the fact of its existence is certified by snapshots and pedestal which it was set on and stored to our days.

Keywords: garden, Kapitulna street, statue of the Virgin Mary, eparchy, jezuitical collegium, vasiliani, monastery.

Постановка проблеми. Сьогодні в Ужгороді є чимало куточків, які потребують негайної реконструкції. Серед найважливіших завдань – реконструкція історичної частини Ужгорода, де особливо загостреною є ситуація капітального ремонту та реконструкції центру міста. Адже бюджетних коштів не вистачає, а система приватних інвестицій – не досконала. На жаль, принципового підходу щодо збереження історичних пам'яток центральної частини міста немає і з боку органів міської влади. Подібна ситуація є реальною загрозою втрати оригінального архітектурного обличчя Ужгорода. В умовах сучасного соціально-економічного розвитку міст, росту інфраструктури, підвищення умов комфортного проживання не можна забувати про формування історичної частини міста. Аби зберегти архітектурно-художню спадщину, потрібно знайти системний підхід для відновлення й реконструкції пам'яток, враховуючи умови сучасного функціонального навантаження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній українській історіографії зазначена тема є малодослідженою. Згадки про цю територію знаходимо у дослідженнях В. Гаджеги «Додатки к истории русинов и русских церквей в Ужанській жупі», А. Пекаря «Нариси з історії церкви Закарпаття», П. Сови «Прошлое Ужгорода» та Й. Кобаля «Ужгород відомий і невідомий».

Мета дослідження. Ужгород – місто з багатолітньою історією, де практично кожний будинок є пам'яткою архітектури. Проте не лише будинки, а й сквери, площі, парки, алеї, набережні мають свою, роками нажиту історію. У самому серці Ужгорода, на одній із найдавніших вулиць, а саме – площі Андрія Бачинського, яка розташована навколо Кафедрального собору, зберігся куточок, який потребує негайної уваги.

Територію перед Кафедральним собором важко назвати площею. Насправді це – проїжджа частина зі стихійною парковкою, що є перешкодою для огляду величного Хрестовоздвиженського кафедрального собору 1640 р. [6: 113], що не прийнятно для країн Європи. Прикладом організації простору навколо соборів може бути церква святого Антонія Падуйського на площі Іштвана Добо або храм Ізуїтів на площі Сечені в Угорщині, або ж церква Каєтана в Німеччині (див.: дод. 1). Тому сьогодні є актуальним питання відновлення скверу Марії, що перед Кафедральним собором. Загрозливо не зважати на загальний вигляд цього історичного об'єкта. Адже вирубування скверів, на місці яких виростають великі сучасні будівлі банків чи приміщення для офісів, елітне житло або паркувальні зони, може вплинути на повне знищення пам'яток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші згадки про площу А. Бачинського, її виникнення та формування були пов'язані з будівництвом єзуїт-

ської колегії у XVII ст. [6: 113]. Як відомо з історичних джерел, у першій половині XVII ст. на місці теперішньої площі А. Бачинського були закладені маленькі будиночки міщан, серед яких хатка дяка Григорія. Пізніше володар міста Янош Х Другет вирішив переселити в Ужгород з Гуменного (Словацьчина) єзуїтів. Так, 31 липня 1640 р. було видано фундаційну грамоту про перенесення єзуїтської колегії у наше місто [6: 113]. Патрон виявився дуже щедрим: власним коштом придбав для колегії землю в Ужгороді і відселив звідти міщан. На утримання колегії Янош Х Другет надав землі в околицях Гуменного, а також село Концово (Ужгородський район), виноградники й сади в Ужгороді та значну суму грошей. Єзуїти отримували від патрона дрова з Невидького лісу, право торгувати у місті вином, пивом, горілкою, будівельними матеріалами. За все це Янош Другет просив, щоб отці-єзуїти молилися за нього і його нащадків [7: 44].

Комплекс включав колегію, школу і церкву. Першими збудували колегію і школу, а церкву – де-що пізніше. Протягом 1732-1740 рр. у пізньобароковому стилі був споруджений новий єзуїтський костюл. У листопаді 1773 р. папа Климент XIV розпустив орден єзуїтів, і вони покинули Ужгород [7: 44]. Сад перед собором виділили для відпочинку дівчаток – учениць колегії, що у XX ст. аж до 1948 р. належала монастирю сестер василіаном [8].

Осідок єпископів Мукачівської греко-католицької єпархії був перенесений з Мукачева до Ужгорода, що було підтверджено Декретом угорської намісницької ради від 6 червня 1775 року [4: 55]. 1 березня 1775 року єпископу Андрію Бачинському, за розпорядженням імператриці Марії Терезії, був подарований (переданий) костюл єзуїтів, а згодом, у 1776 р. Ужгородський замок та права сторона вулиці Замкової. Дарча грамота на це була видана імператором Леопольдом II лише у 1791 році [6: 226]. Перенесення єпархії призвело до активного культурного і освітнього розвитку міста (завдяки перенесенню семінарії). Згодом під патронатом греко-католицької церкви було відкрито дві освітні установи – жіночу та чоловічу семінарії.

Подальшу долю земельної ділянки можна визначити з наступних документів. 19 червня 1779 року в Ужгороді був укладений договір між Андрієм Бачинським та графом Павлом Фештетішем, уповноваженим від Ужгородської скарбниці «*Consektatio Bacsinzky-Festetiasiana*». Проте навіть у 1803–1806 рр. не було чітко визначено питання про ділянку, на яких мала бути зведена будівля ужгородського пароха та будинок дяка Кафедрального собору. З цього приводу в 1806 році єпископ Бачинський вимушений був звернутися з листом до Ужгородської скарбниці [5: 134-135].

В оціночному описі Ужгорода від 23 червня 1691 р. ця вулиця, єдина з 10-ти вулиць тогочасного міста, мала назву Замкова [6: 161]. На той час на вулиці налічувалося з обох боків по 14-15 будинків. Наприкінці XVIII ст., після того, як єпископом Андрієм Бачинським 25 жовтня 1776 року при Мукачівській греко-католицькій єпархії була створена

капітула з 7 каноніків [4: 76-77], вулицю перейменували на Капітульну. Саме тому в XIX ст. її назвали Капітульною [5: 45].

Повертаючись до теми відновлення скверу, з літературних джерел довідуємося, що територія скверу перед Кафедральним собором в Ужгороді належала Мукачівській греко-католицькій єпархії. До її структури належали будови і земельні ділянки колишньої Ужгородської жіночої учительської семінарії й дівочої школи при ній, а також земельні ділянки і будова колишнього монастиря сестер василіанок. Ця ділянка була відділена кам'яним муром від дороги по вул. Капітульній.

Оскільки школа була закритого типу і в ній навчалися дівчатка-сироти, можна припустити, що це було єдине місце для відпочинку вихованок. Ворота на мурі, які збереглися і понині, виходили до кафедрального собору. Через ці ворота школярки, семінаристи та монахині-василіанки виходили на молитви до собору. Цей факт засвідчують збережені фотознімки, на яких видно частину скверу і в ньому скульптуру Божої Матері (див додаток 2).

Духовна семінарія та дівоча школа були перетворені після 1949 року в Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти, що існує й сьогодні [7: 81]. Колишній жіночий монастир василіанок ще в радянський час був переведений у житловий будинок. Таким чином, земельна ділянка, розміщена по правій стороні від Ужгородського греко-католицького кафедрального собору, через дорогу, що веде до Ужгородського замку сучасною вулицею Капітульною, від №2 до №4, належить Закарпатському інституту післядипломної педагогічної освіти. Поки що залишається не узгодженим право власності вищезгаданої ділянки, адже вона є власністю обласної державної адміністрації, міської адміністрації та приватною.

З огляду на багатолітню історію Ужгорода, тільки за останнє століття декілька разів змінювалася назва країни, відповідно і земельні ділянки в місті міняли своїх власників. Так, за радянський період переслідування та заборони зазнала греко-католицька церква. Землі Мукачівської єпархії були передані тодішній місцевій владі. Уже за часів незалежної України були спроби повернути відібрані землі у власність єпархії, що підтверджують знайдені в архівах документи.

1 грудня 1993 року управління Мукачівської греко-католицької єпархії звернулося з клопотанням № 679 за підписом єпископа Івана Семеді до голови Ужгородської міської ради Еміла Ландовського щодо повернення єпархії будинків під номерами 13, 18, 15–17, 19–21, 23–25, 27–29 та 31 по вул. Капітульній, які управою були призначені до приватизації. До 1949 року ці будинки перебували у володінні єпархії й були незаконно відібрані тоталітарною владою [9]. До звернення додавалися витяги з архівних довідок Державного архіву Закарпатської області за № 57 від 26 і 27 липня 1993 року [1].

Стосовно ділянки, яку наразі відведено під створення парку Марії, в архівній довідці № 57 від 26.

07. 1993 р. значиться: «В поземельній вложці за № 2490 м. Ужгород на parcelі 276 значиться будинок під № 2 по вул. Капітульній площею 3 ара (сучасний будинок, де проживає родина колишнього каноніка єпархії Юрія Гаджеги)» [1].

У наступній архівній довідці за № 57 від 27. 07. 1993 р. йдеться про таке: «В поземельній вложці 2301 м. Ужгород на parcelі 308 значиться город на території міста площею 8 арів у власності єпископського інтернату для дівчат-сиріт, учителів «Алгибета» Мукачівської греко-католицької єпархії, згідно із договором купівлі-продажу від 23 березня 1906 року». І далі: «В поземельній вложці № 2489 м. Ужгород на parcelі 291 значиться будинок з двором по вул. Ракоці (сучасна А. Волошина) площею 8 арів у власності греко-католицького інтернату для дівчат» [2].

Наведені документи засвідчують, що територія перед кафедральним собором протягом кількох століть (1775-1948) належала греко-католицькій єпархії. Аналізуючи архівні джерела та фотознімки, доходимо висновку, що вищезгадана територія дійсно має вигляд скверу. На знімках бачимо визначену територію, огорожену кам'яним муром, у якому через хвіртку можна вийти на вулицю Капітульну до Кафедрального собору. Зображення засвідчують, що мур початково був іншої будови, ніж той, що зберігся сьогодні, зокрема, частина муру та хвіртка, що перед центральним входом була домурована дещо пізніше (див. додаток 2). Про це свідчать знімки, на зображеннях яких хвіртка дерев'яна, а не металева. А кладка каменю самого муру складається із двох частин (див.: додаток 3), що добре проглядається на знімках.

У пізнішій кладці є фрагменти цегли, що не спостерігається у першій частині стіни муру (див. додаток 4). Дещо нижче, перед входом у центральний корпус тодішньої школи, змурована підпірна стінка, адже територія знаходиться на досить складному рельєфі. Дослідивши кладку на підпирній стінці, можна припустити, що продовження муру та підпірна стінка були збудовані приблизно в один період (див. додаток 4).

Проаналізувавши знімки початку ХХ ст. та початку ХХІ ст. доходимо висновку, що дерева, які збереглися до сьогодні приблизно столітнього віку (додаток 2, 3, 4). Враховуючи вік насаджень, потрібно провести детальне обстеження та виконати санітарну обрізку з метою запобігання захворювань та виявлення аварійних дерев. Завдяки цьому, ми можемо забезпечити довголітність та ландшафтність цієї території. Сьогодні у сквері переважають дорослі, добре сформовані липи і клени, які кроною забезпечують щільну затіненість та шумо-і пилоізоляцію означеної території. Це посилює відчуття комфорту під час перебування у сквері в літній, спекотний час, а у період цвітіння липи – насолоду від аромату квітів.

Цікавим фактом є представлена візуальна інформація, яка пролила світло на назву самого скверу. Однією з пропозицій є назва – сквер ім. Марії Терезії. Проте історичні знімки території свідчать,

що скульптура у сквері була на честь Богородиці. Вона стояла у центрі скверу, перед самісіньким входом у головний корпус семінарії. Скульптура розміщена на досить високому постаменті, який зберігся до сьогодні (див.: додаток 2). Сама Богородиця за параметрами сягала близько 1,70 м, що добре проглядається на одному із знімків. Так, на одному із знімків біля Богородиці стоять дві семінаристичні десь п'ятнадцятирічного віку, а на іншому – молода пара з двома священиками: перший зліва – отець Віктор Хіра, інший – отець Василь Лар. Як бачимо, у скверик заходили не тільки відпочивати, але й фотографуватись (додаток 2).

Висновки і перспективи. На основі віднайдені інформації, можемо твердити, що вищезгадана територія протягом багатьох років була сквером та місцем відпочинку. Доцільно було б повернути скверу попередній вигляд та надати йому статус пам'ятки. І хоч статуя Богородиці після 1948 року була втрачена, але віднайдені зображення, на яких зберігся її точний образ, дозволяють вповні відтворити скульптуру.

Відновлення скверу перед Кафедральним собором в Ужгороді має велику містобудівну історичну цінність. Тим самим ми забезпечимо цільність скверу і площі перед собором, що буде використовуватися за цільовим призначенням та стане ще одним цікавим туристичним куточком, що підкреслить автентичність найдавнішого району міста Ужгорода.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ДАЗО. – Ф-95. – Оп. 8.– Спр. 5, 10, 14, 57, 71, 80, 84, 90, 93, 101, 110.– Архівна довідка № 57 (26. 07. 1993 р.).
2. ДАЗО. – Ф-95.– Оп. 8. – Спр. 5, 10, 14, 57, 71, 80, 84, 90, 93, 101, 110. – Архівна довідка № 57 (27. 07. 1993 р.).
3. Гаджега В. Додатки к історії Русинів и руських церков в Ужанській жупі / В. Гаджега. – Ужгород : Про-світа, 1924. – С.122.
4. Пекар А. Нариси з історії церкви Закарпаття / А. Пекар. – Рим-Львів, 1997.
5. Ungvar es Ungvarmegye. – Budapest, 1940. – S.112–119.
6. Сова П. Прошлое Ужгорода / П. Сова. – Ужгородъ : Типографія «Школьной Помощи», 1937 – С. 348.
7. Кобаль Й. Ужгород відомий і невідомий / Й. Кобаль. – Львів : Світ, 2008 – 195 с.
8. Світлик Я. Владика Шашік про площу Марії Терезії, європейські цінності та об'єднання ужгородців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/111074-Vladyka-Shashik-pro-ploshchu-Marii-Terezii-ievropeiski-tsinnosti-ta-ob'iednannia-uzhhorodtsi>.

Додаток 1

Церква святого Антонія Падуйського
на площі Іштвана Добо

Додаток 2

Додаток 3

Церква св. Катяна, Німеччина

Додаток 4

Храм Єзуїтів на площі Сечені, Угорщина

